

INTRODUCTIE VAN DE POKKENINENTING IN GENT

D. Roelants

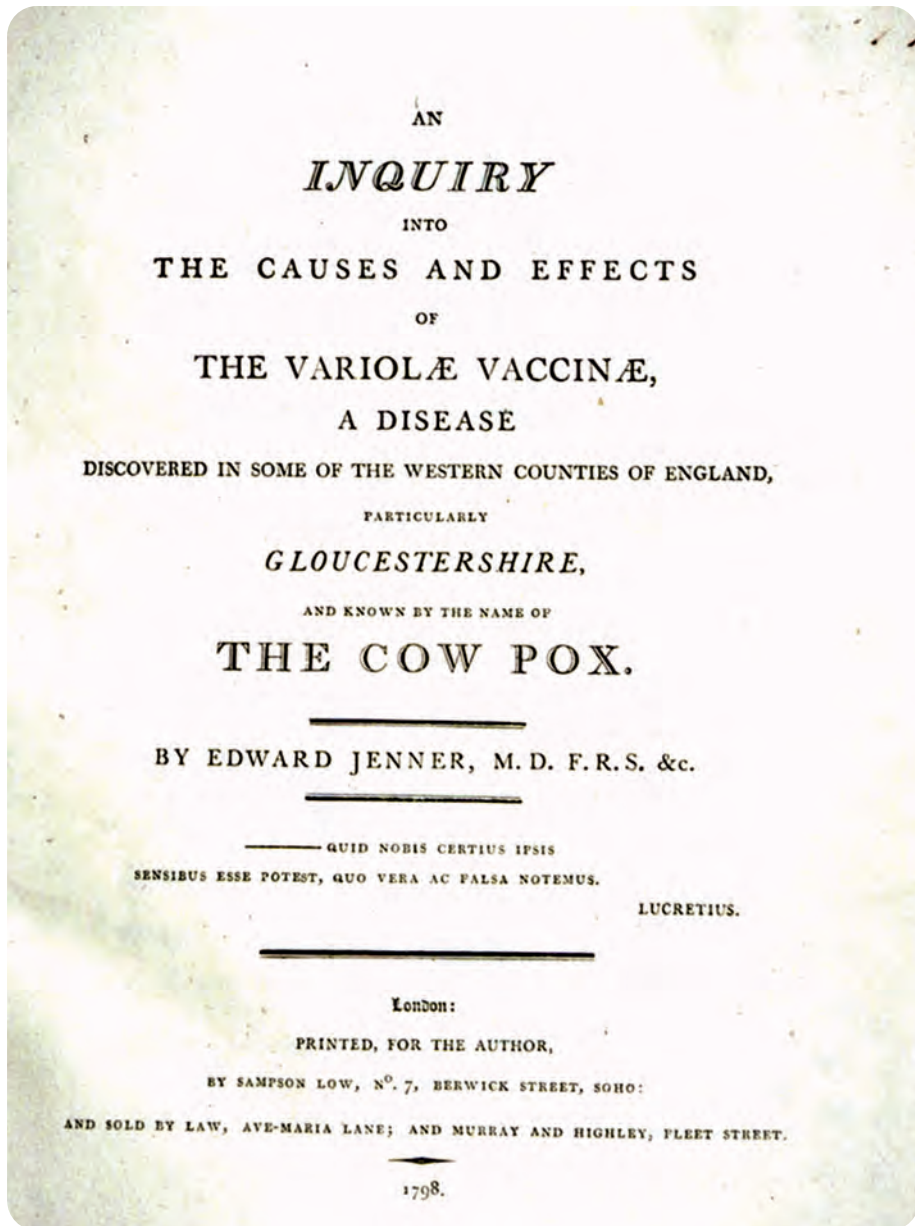
Uit de ‘Verhandeling over de koeipokjes. door J.F. (Jozef Frans) Kluyskens blijkt dat er aan het begin van de negentiende eeuw een grote inspanning nodig was om de mensen te overtuigen zich te laten vaccineren. In dit artikel wordt een samenvatting gegeven van de belangrijkste gegevens vervat in de twee publicaties van Kluyskens over de ziekte en de vaccinatie er tegen.

Pokken: ‘de vreeselykste ziekte’

De pokken waren in de 18de en de eerste helft van de 19de eeuw de nieuwe pest. Er stierven toen tussen de 10 en 15% van de bevolking aan de pokken en hiervan was 80 % jonger dan 10 jaar (Backs, 2003; Devos, 2006). Als men de besmetting overleefde, bleef men voor de rest van zijn leven zitten met verschrikkelijke littekens. De ziekte was zo verspreid omdat geïnfecteerde personen de besmetting doorgaven nog voor de eerste uiterlijke tekenen zichtbaar waren: ‘De natuurlyke kinderpokken zyn de vreeslykste ziekte daar ’t menschdom tegen te kampen heeft: ‘t elken jaare sleurt zy het achtste gedeelte der bevolking naar het graf, meer dan de helft van ’t gene aan hare woede ontsnapt, is gebrekkig of geschonden.’ (Kluyskens, 1801).

Inoculatie met menselijk pokkenvirus (variola, variolatie)

Voor de ontdekking door Edward Jenner van de koepokinenting werd er reeds gebruik gemaakt van inenting door inoculatie van het menselijk pokkenvirus, maar de tegenstand tegen deze methode was heel sterk, vanwege het feit dat 3 à 5 personen per duizend nog stierf aan de behandeling en de gedachte dat je een ziekte inbracht die er niet was. Ook de idee dat dit een inbreuk was tegen Gods wil speelde nog een grote rol. (Meneil, 1986)

Afb. 1. Fontpagina van de originele publicatie van Jenner. Verzameling Bruno Goddeeris.

Jenner en de koepokken

In het jaar 1798 publiceerde de Engelse plattelandsarts Edward Jenner zijn bevindingen over de koepokken (vaccinia) en de mogelijkheid om hiermee te vaccineren (afb. 1). Hij ontdekte dat als je een mens inent met de koepokken, deze immuun wordt tegen de menselijke vorm van de pokken (variola). Noteer dat de wetenschappelijke naam van het koepokkenvirus afgeleid is van vacca, het Latijnse woord voor koe. De nederige Engelse koe Blossom ligt aan de basis van de wereldwijd gebruikte woorden vaccin en vaccinatie.

Men meende dat koepokken niet voorkwamen op het vasteland. Daarom probeerde men de entstof in te voeren uit Engeland en dat nog wel tijdens de jaren dat de Engelsen in oorlog waren tegen de Fransen onder Napoleon. In de woorden van Kluyskens (afb. 2): ‘Het thans blakende oorlogsvuur het welk ongelukkig twee groote natien te lang vaneen scheid, belette eenen geruimen tyd dat het pokgif ons ten gepasten tyde toekwam’, vooraleer ‘het zyne werkzaamheid verlooren had.’(4) Toch slaagde men hierin. Eerst was er een dokter Roselt die bemiddelde in Oostende en daarna arriveerde het vaccin in Frankrijk door tussenkomst van de Engelse dokter Woodville uit London. In Boulogne sur Mer (Frankrijk) is er nog steeds een monument ter ere van Jenner te zien met de vermelding van Woodville. Jenner verbindt met zijn linker- en rechtervoet Engeland en Frankrijk. Dat was niet evident: de invoer van riet-suiker van overzee, bijvoorbeeld, werd wel geblokkeerd en dat leidde tot de ontwikkeling en productie van de suikerbietenteelt.

Eerste door de overheid gepromote preventieve geneeskunde

De vaccinatie tegen de kinderpokken was in gans de westerse wereld, maar vooral in het door Frankrijk bezette Europees vasteland, de eerste door de overheid actief ondersteunde vorm van profylactische (preventieve, voorbehoedende) geneeskunde.

De Franse bezetter kon door de goede organisatie en de centralisatie van de administratie een stimulator en ondersteunende kracht zijn voor het doen aanvaarden van de vaccinatiecampagnes. De prefect van het Schelvedepartement, Faipoult, bestelde 400 exemplaren van de *Verhandeling* van Kluyskens om te verspreiden onder de ‘communes’ (gemeenten) van zijn Departement. Voor het eerst worden er door de overheid of door vooruitziende dokters genootschappen opgericht om de vaccinatie te organiseren. Zowel Kluyskens als zijn collega’s gebruikten ook duidelijk een wetenschappelijke basis voor hun

werk. Kluyskens trok naar Parijs om daar het vaccineren te bestuderen en om zich te laten overtuigen van het nut. Terug in Gent experimenteerde hij op een wetenschappelijke manier (zie verder).

Afb. 2. Frontpagina van de Verhandeling. Verzameling auteur.

Tegenstand en aanvaarding van het vaccin in Gent

De eerste koepokvaccinatie in Gent werd niet uitgevoerd door Jozef Kluyskens, maar door een van zijn collega's, de vrijwel onbekende heelmeeester Demanet (Afb. 3, Baldewijns, 2005). Kluyskens werd met zijn publicaties wel de grote propagandist van de vaccinatie. Uit zijn inleidende brief blijkt dat het vaccin bij een groep gegoede burgers van Gent al goed onthaald was. Maar het is duidelijk dat ze ook tegenstand ontmoette, zeker bij de man van de straat. Kluyskens schrijft: 'Vooroordeel, onkunde en kwalijk geplaatste tederheid kunnen een wyl den voortgang dezer kunstbewerking vertragen, maar de bewustheid dat zy zelfs geene hoegenaamde ziekte of ongemak baart, zal genoeg zijn om zelfs de tederhartigste ouders te doen besluiten tot de inenting.'

Afb. 3. Een koepokinenting in Gent, 1819. Schilderij van J.B. Maes – Canini. Verzameling STAM Gent.

Dat er tegenstand is blijkt ook uit het feit dat men de vaccinaties begon bij de groepen die niet of moeilijk kunnen protesteren. Dokter Coppens, president van de burgerlijke hospitalen te Gent (de Bijloke) vaccineerde eerst een aantal weeskinderen en nadien volgden pas de burgers die uit eigen initiatief hun kinderen lieten inenten. Ook Jozef Kluyskens zelf probeerde eerst op de weesmeisjes van de Rode Lijveken onder de hoede van de zusters Maricolen, waarvan hij er elf besmet met virulente smetstof uit kinderpokken een aantal dagen na de vaccinatie. Nogal drastisch! Iets wat ook blijkt uit de term die hij gebruikte voor zijn menselijke proefkonijnen: ‘onderwerpen’, zoals in het Franse taalgebruik: *sujets*! Gelukkig bleken deze allen immuun.

Kluyskens was wel niet over één nacht ijs gegaan. Na gedetailleerd een aantal voorbeelden aangehaald te hebben van gelijkaardige experimenten in het buitenland, vooral Engeland en Schotland, beschrijft hij zijn experiment als volgt. ‘Ikzelf, niet willende berusten op ’t gezag van anderen, en verkiezende mij zelve in alles volkomen te overtuigen, hebbe een groot aantal kinderen, die ik te vooren met ‘vaccine’ geënt had, nu met de kinderpokjes geïnoculeerd en op allerhande wijze aan de besmetting dezer laatste bloot gesteld. Deze proeven zijn voornamelyk genomen in het Roodelyveken - huis: van elf onderwerpen (sic!) op een orderlyke wyze aan beide armen ingeënt, is er geen een geweest dat voor de besmetting niet is bevryd gebleven’.

In het jaar 10 van de Franse republiek (1802) verschijnt er een nieuwe brochure bij drukker A.B. Steven: *Verhoog van het geneeskundig genootschap der stad Gend, aan zyne mede-burgers, Wegens de onschatbare weldaden der Vaccine*. In deze tweetalige brochure haalt het geneeskundig genootschap, vermoedelijk langs de schrijvershand van Kluyskens, een aantal argumenten aan waarom de inenting toch voor iedereen belangrijk zijn. Dit is dus een reactie op de argumenten van de tegenstanders. ‘Het zijn slegts de vooroordeelen en ongegronde redeneeringen van een kleyn getal onverlichte personen, welke beletten dat de heilzame inenting der Vaccine in dit departement minder in gebruik is dan dat zy behoorde te wezen.’ (Kluyskens, 1802)

Politieke en religieuze gevoelens

Hoger wordt erop gewezen dat de ‘Vaccine’ in Engeland en in meer andere gewesten van Europa met succes ingeënt worden. Is de verwijzing naar Engeland in een periode van bezetting door de Fransen hier met opzet gebruikt? Tenslotte hadden we in 1798 hier de boerenkrijg en alhoewel deze opstand in de stad Gent weinig succes kende, kan de verplichte legerdienst en de vervolging van de lagere clerus toch een sterk anti-Frans gevoel hebben opgeroepen. Dat de religie nog een rol speelt blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat de bis-

schoppen van Mechelen, Gent en Luik in hun antwoord op een vraag van de Franse overheid, vrezen dat ze van de Belgische geestelijkheid niet de volledige steun verwachten, maar dat ze de weldaden van de ontdekking ijverig zullen bekend maken.

Het financiële plaatje en (zachte) dwangmaatregelen

Het *Vertoog*... gaat over de financiële gevolgen voor de “gemeenen man”. Volgens punt negen zijn er geen voorbereidingen noch bijzondere eet- of leefregels nodig en moet men bij inenting van de kinderen niet waken en geen buitengewone zorg geven. Men kan dus gewoon verder werken en zelfs de kinderen kunnen onmiddellijk weer aan de slag. De inenting is trouwens veilig voor alle personen, ongeacht leeftijd, geslacht en in elk seizoen van het jaar.

Een doktersbezoek kostte in die dagen zowat een dagloon van een arbeider. Een arts werd meestal slechts bij de finale doodstrijd geconsulteerd. (9) Het was ook de tijd van de (waardeloze) assignaten als betaalmiddel en er bestond nog lang geen sociale zekerheid.

Om hier een antwoord op te bieden werden er reeds zeer snel gratis vaccinaties ingericht. Een van de eerste maatregelen in Gent was de oprichting op de 1 floreal jaar 9 (21 april 1801) van het Geneeskundig Genootschap der Stad Gent dat besliste om elke tiende en vijftiende van de maand van 4 tot 5 uur 's namiddags in de grote conciergerie van het Gentse stadhuis gratis alle kinderen te vaccineren die zich zouden aanbieden. Dit bericht werd langs verschillende communicatiekanalen verspreid. Ook bij verschillende dokters werden gratis vaccinaties verricht. Toen dit nog niet voldoende bleek, ging men nog een stap verder en moesten alle mensen die toegelaten werden tot de burgerlijke godshuizen verplicht gevaccineerd zijn. De ‘burelen van weldadigheid’ (voorlopers van het OCMW) mochten enkel steun verlenen aan mensen van wie de kinderen gevaccineerd waren of die de pokziekten hadden overleefd en de bureloversten werden hiervoor verantwoordelijk gesteld door de prefect.

Twijfels en vrees voor nadelige gevolgen

Een ganse reeks argumenten in het *Vertoog* uit 1812 betreffen twijfels die er blijkbaar bestonden en die de gewone man van de inenting weerhielden. Zo wordt erop gewezen dat de personen niet besmettelijk zijn na inenting voor hun medemens ‘zelfs aan personen met welken den gevaccineerden in een zelfde bedde slapen zoude.’ Volgt een lijst van mogelijke complicaties die niet

gezien worden na de inenting, zoals blindheid, lamheid, zweren en stuipen. Daarna gaat het *Vertoog* verder door met inspelen op het schuldgevoel van de ouders: ze mogen het risico niet willen lopen dat de kinderen hen later met de vinger moeten wijzen.

Slot

Ondanks de inspanningen van Jozef Kluyskens en de andere dokters en burgers om de inenting te veralgemenen is er in Gent in 1851 en 1856 nog sprake van een pokkenepidemie en de allerlaatste dode ten gevolge van de pokken viel in het jaar 1908, dus 108 jaar na de eerste Gentse inenting. Vandaar dat publiekslokkers voor een foorkraam in 1951(!) nog zongen (Trentesseau, s.d.): Wilde gij u ne kier amuseren, komt hier zien naar 'Pere en Mere'. Sprijngt nu maer algèwe bij-Want hier zijde van de pokken vrij!

Nu is de ziekte sinds enkele decennia wereldwijd uitgeroeid door de algemene verplichte enting. Dat is een van de eerste echt grote verwezenlijkingen van de geneeskunde. Karel Velle (1991) toonde in zijn *De nieuwe biechtvaders* aan dat deze prestatie een heel belangrijke rol speelde in het verwerven van aanzien en gezag door artsen.

Met dank aan L. De Cocker en B. Goddeeris

Naschrift (LD)

In de heel lange periode - bijna een eeuw - dat er geen door de staat gecentraliseerde en gecontroleerde productie op runderhuid van pokkenvaccin was, gebruikte men de 'van arm op arm' methode. De dokter koos een gezond kind uit en entte dit op de bovenarm met een kleine hoeveelheid vocht uit een koepokblaasje verkregen bij een collega. Nadat de pokjes enkele dagen later opgekomen waren, trok hij met dit kind rond naar de verschillende kinderen uit zijn praktijk om bij hen hetzelfde te doen (De Baets, jaren 1930, niet nader gedateerd, dat zien we gebeuren op afb. 3).

Misschien is het niet overbodig hier te vermelden dat uit relatief recent genetisch onderzoek onomstootbaar gebleken is dat de gebruikte koepokjesentstof eigenlijk paardenpokken bevatte. Het virusreservoir daarvan was vermoedelijk te zoeken bij knaagdieren. Met welke pokjes Jenner zelf entte, valt niet meer te achterhalen. Het oudste bewaard gebleven vaccinmonster dateert van ruim een eeuw na hem (Huygelen, 1997).

Referenties

- Backs, J. (2003). Mortaliteit in Gent(1830-1950), Gent, p.176. *Verhandelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, deel 29.
- Baldewijns, J. (2005). Een verloren gewaand schilderij van de Gentse schilder Johan Baptist Lodewyk Maes. In: *Van Mensen en Dingen*, jg. 3, p. 457-468.
- De Baets, W. (jaren 1930, niet nader gedateerd) *Volksgeneeskunde*. Veritas, Gent, deel III, p. 216-221.
- Dickstein, B C. (1989). De volksgezondheid. In: *De erfenis van de Franse revolutie 1794-1814*. P. 155-165. Tentoonstellingscatalogus a.s.l.k.
- Devos, L. (2006). *Allemaal beestjes, mortaliteit en morbiditeit in Vlaanderen 18de-20ste eeuw*, Gent, pp. 80.
- Gadeyne, G. (1973). De maatregelen ter bevordering van de vaccinatie, uitgevaardigd door het centraal bestuur van het Schelde departement(1800-1814). in: *Annalen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Ronse*, 23,1973, p.143.
- Geneeskundig Genootschap der Stad Gent (1802). *Vertoog van het geneeskundig genootschap der stad Gend aan zyne mede-burgers, wegens de onschatbare weldaden der Vaccine*, Gent, Steven, pp. 3.
- Huygelen, C. (1997). Uit de kinderjaren van de vaccinologie: preventieve geneeskunde in de zeventiende en negentiende eeuw. *Vlaams Diergeneeskundig Tijdschrift*, jg. 60, p. 50-60.
- Kluyskens, J.F. (1801). *Verhandeling over de koeipokjes, Het ware voorbehoedmiddel der kinderpokken*, Gent, pp. 59.
- McNeil, W.H. (1986). *Mensen en hun plagen*. Amsterdam, pp. 248.
- Velle, K. (1991). *De nieuwe biechtvaders. Sociale geschiedenis van de arts in België*, Leuven, Kritak.
- Vandenbroecke, C. (1984). *Vlaamse koopkracht gisteren, vandaag en morgen*, Leuven, pp. 101-102.
- Geneeskundig genootschap der stad Gent (1802). *Vertoog...* p. 5.
- Trentesseau, M. (s.d.). *Gentse typen*. De lotgevallen van Jan Pek, p. 47.